

Митяй З.О., Куриш А.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

МОВНІ ОДИНИЦІ З ОЦІННОЮ СЕМАНТИКОЮ В СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ПОЛОТНА

Семантичний зміст слова як компонент мовленнєвої діяльності, його роль у художньому тексті постійно перебуває в центрі уваги лінгвістичних досліджень. Визначення змістового наповнення слова відображає не лише принципи і методи наукових пошуків, їхню результативність, але й дозволяє отримувати інформацію про стан системи мови в нових комунікативних умовах. Тому доцільно проаналізувати конкретну семантичну структуру мовних одиниць, місце і роль оцінного змісту в цій структурі, їхній текстовий потенціал, мовні форми оцінки під час передачі та сприйняття інформації в процесі комунікації з читачем.

В історії лінгвістики під час дослідження семантичної структури мовних одиниць, їхньої ролі в тексті, неодноразово зверталася увага на таке різноаспектне явище, як наявність і розгортання в художньому полотні оцінного змісту. Це, зокрема, роботи А. Вежицької, Н. Вишиваної, О. Вольф, Ю. Степанова, Т. Космеди, І. Онищенко, М. Крамаренко та ін. Позаяк сучасна лінгвістика теж не обходить увагою вивчення категорії оцінки, вираженої одиницями різних мовних рівнів у різних аспектах, зокрема текстолінгвістиці. Новим кроком можна вважати дослідження семантичної, граматичної, функційної значущості текстотвірних компонентів, одиниць, що набувають особливої комунікативної значущості [1, с. 75].

Об'єктом дослідження виступає оцінна семантика в структурі художнього тексту, предметом – динамічні процеси, набуття нового текстового значення в перспективі семантичного розвитку оцінної семантики в умовах сучасного мовленнєвого спілкування. Матеріалом спостережень послужили прозові тексти творів Валерія Шевчука.

Актуальність дослідження пов'язана з пріоритетним антропоцентричним спрямуванням сучасної лінгвістики, дослідженням в галузі лексикології, теорії тексту, комунікативної стилістики та функційної граматики. Актуальним залишається визначення структури оцінного значення, типів оцінки і способів її вираження в мові і тексті з урахуванням досягнень сучасної лінгвістики і практики аналізу різноманітних текстових структур. Сучасні науковці займаються дослідженнями семантики оцінки різноманітних типів текстів. Функційна семантика оцінки дозволяє спостерігати розвиток мовних процесів, використовуваних в авторських художніх текстах, що зумовлює перспективу дослідження.

Мета роботи – дослідження оцінної семантики як компонента слова, текстових одиниць, художніх мовленнєвих композицій в умовах сучасної комунікації.

Поява і подальший розвиток оцінної семантики в слові і тексті за своєю природою пов'язані і асоціативним мисленням реципієнта, динамічним сприйняттям семантики слова. Позитивним результатом досліджень у цьому напрямку стало те, що вчені об'єднують психологічний і

лінгвістичний аналізи породжуваних асоціацій, що, безумовно, формує уявлення про семантику слова, ієрархію інформаційних компонентів.

Як відомо, з плином часу уявлення людей про ті чи інші явища змінюються, отже, змінюється й ставлення до оцінних понять. Оцінка слугує виразником особистої думки й уявлення в процесі спілкування. Аналіз текстових одиниць із семантикою оцінки проводиться у зв'язку з функційним, прагматичним аспектами і аспектом теорії мови – комунікативне членування тексту [2]. Класифікаційні типи та їхні різновиди під час опису оцінних одиниць у тексті визначаються за трьома основними ознаками: семантичною, граматичною і функційною.

Найбільш завершеним і реально присутнім у багатьох текстах виступає тип оцінки, пов'язаний із характеристикою людини: загальна оцінка, зображення зовнішності, детальний опис, оцінка реальна, оцінка суб'єктивна, оцінка соціальна, вікова, психологічна. Подібна класифікація продуктивна за семантичною ознакою для лексичних одиниць. Переважають граматичні характеристики. Актуальне членування слова, речення, тексту на рівні вияву оцінної семантики свідчить про те, що текстові одиниці з оцінним навантаженням продуктивні, свідчать про розвиток системи мови, комунікативно виправдані і відображають картину світу в мовній культурі.

При визначенні місця оцінки в структурі слова для аналізу матеріалів використовувалися різноманітні словники. Так, наприклад, у Тлумачному словнику української мови [7], слова із семантикою оцінки поділяються на такі групи: нейтральна (нульова) оцінка; слова з оцінною семантикою: позитивною, негативною, прихованою; потенційна оцінка, що може виявлятися лише в авторському тексті або у поєднанні з іншими одиницями тексту.

Істинного значення слово набуває в поєднанні з іншими словами і в тексті. Незважаючи на те, що слова з самого початку мають семантичне навантаження, в авторському тексті вони набувають ще й додаткової оцінної семантики, яка залежить від багатьох факторів, зокрема часу, епохи, розвитку мови тощо.

У структурі художнього тексту одиниці з семантикою оцінки можуть бути представлені у вигляді класифікаційних груп за такими ознаками: семантичні оцінні текстові одиниці (за типом інформації), як-от: Галя часом закривалася в кімнаті, вбиралася в найкращий одяг і милувалася своєю красою. Інколи бачила в дзеркалі втомлену, постарілу жінку, яка сама ростить сина й доглядає хвору бабусю (В. Шевчук). У таких випадках за оцінною шкалою добре / погано непросто визначитися з характером оцінки; оцінні текстові одиниці за способом вираження: слово – Йому здалося, що ця вулиця – не просто шлях, який так собі кладеться, весь простір наповнювався тими золотистими хвилями, і чи від блимливих калюж серед дороги, чи від повітря видалося йому, що шлях, яким ішов, дивно запрозорів; Сонце сиділо вже в недалекому клені і наче розчісувало гілляччям своє золоте волосся (В. Шевчук). «Серед словесних художніх засобів, які створюють естетичну реальність, – як стверджує О. Переломова, – найбільш характерними для творчості письменника є слова з символічним значенням» [5, с. 24-25]. Вони слугують ключем для розуміння умовних ситуацій і сприйняття зміщень часових і особливо просторових площин, характерних для творів письменника, бо «... простір у Шевчука... майже абстрактний, в якому розташовані

символічні місце й речі (гора, дорога, ріка, мряка, захід сонця). Витворюється враження, що кожна річ чи явище у В. Шевчука є не тільки собою, а також символом...» [4, с. 497- 498]. Погоджуємося з характеристикою цього поняття О. Потебнею, який розглядав символ і як категорію стилістики, і як культурологічне поняття в тісному зв'язку з мовою та витвором художньої творчості. Як стверджував визначний учений, справжнє мистецтво слова саме по собі є символічним [6]; слова – назви творів – «Джума», «Мор», «Сивий», «Сповідь», частіше словосполучення: «Дім на горі», «Панна сотниківна», «Срібне молоко», «Око прірви», «Тіні зникомі»; «Стежка в траві», «Привид мертвого дому» тощо. Так, розкрити авторський задум допомагає назва одного з творів: Три листки за вікном палали, наче жовті свічки, хоч сутінок погустішав; три дерева побачив я там, далі, куди збирався продивитися, три дерева на кінці дороги в кожного, адже життя постійно пульсує в трійній іпостасі... (В. Шевчук); функційні текстові оцінні одиниці, наприклад, для опису картини світу (природи, місця події): Хлопець сидів обійнятий м'якою радістю: широкий світ клався йому перед очі. Здалося йому, що вийшло з-за хмари сонце, і він побачив себе загорненим у хмару огненного світла; Десь під ранок вийшов на горб і побачив, що внизу розляглося поселення. Перед ним лежало те саме містечко, від якого він тікав цілу ніч. Письменник персоніфікує природу, наділяючи її розумом, мовою, почуттями: Відчув прохолодний, але виразний подих землі – в ній ось-ось почне кільчитися кинуте з осені насіння. Глибоку тишу весняного вечора відчув, що пливла звідусіль, тишу благословенну й солодку (В. Шевчук); для портретної характеристики людини, як, наприклад, очі людини. Динаміка цього словесного символу простежується тоді, коли він вступає в предикативні відношення з дієсловами, що мають спільну сему «горіння, випромінення світла або його згасання». У творчому доробку автора ця динамічна досить розгалужена: очі палали; зоріли; зорили; дивно заблищали; неймовірно світяться; поблискують; полум'яніли – помертвіли; погасли; наповнилися смерканням; світив змертвілим поглядом та ін. При цьому вогонь очей, їхнє світло – це символ життя, погаслі очі – протилежна ознака, що є сигналом пригніченого стану душі.

Грамматичні засоби мови опредметнюють стани, процеси і якості. Персоніфікація поняття досягається низкою вербативів на позначення руху і стану, притаманних живій істоті: прийшла, жила, стояла, висла, ходила, росте. Авторська тиша має своє забарвлення. Складною метафорою автор зображує тишу як категорію реально відчутну: Натомість огорнула їх тиша, сіра й пелехата; Навколо холола стверділа, важка тиша (В. Шевчук).

Дослідження оцінних компонентів у структурі художнього полотна з позицій співвідношення в них семантичного і прагматичного аспектів значення є продуктивними і характерними для прозових текстів Валерія Шевчука, що віддзеркалює стан системи мови, розвитку мовленнєвої культури народу і творчої картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишивана Н. Особливості мовної категорії оцінності та структура оцінки//Науковий вісник Чернівецького національного ун-ту. Випуск 188–189: Германська філологія. Чернівці: Рута, 2004. С. 73–78.

2. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. 2 изд., доп. М.: Эдиториал УРСС, 2002. 246 с.
3. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики:засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах: Автореферат дис...д-ра філ.наук:10.02.01. Харків, 2001. 32 с.
4. Муромцева О.Г. Мова прозових творів В. Шевчука // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць. Вип. 2. Х., 1992.
5. Переломова О.С. П 27 Ідіостиль Валерія Шевчука: монографія. Суми: Вид-во СумДУ, 2010. 138 с.
6. Потебня О.О. Эстетика і поетика слова: Збірник / Пер. з рос. К., 1985.
7. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980.
8. Шевчук В. На полі смиренному // Шевчук В. Птахи з невидимого острова : [роман, повісті]. К. : Дніпро, 1989. С. 6–188.
9. Шевчук В. О. Три листки за вікном : [роман-триптих]. К. : Рад. письменник, 1986. 587 с.